

افسانه ها، شیرین ترین خاطرات شب یلدا

صدای پای «یلدا» می آید. فرزندان و نواده ها برای دیدار بزرگان خانواده بی قرارند. شب یلدا صدای پای «یلدا» آرام آرام به گوش می رسد، پدر بزرگ ها و مادر بزرگ ها خانه را برای استقبال از فرزندان می آرایند...

صدای پای «یلدا» می آید. فرزندان و نواده ها برای دیدار بزرگان خانواده بی قرارند. شب یلدا صدای پای «یلدا» آرام آرام به گوش می رسد، پدر بزرگ ها و مادر بزرگ ها خانه را برای استقبال از فرزندان می آرایند و نواده ها نیز از آن سوی برای دیدار بزرگان خانواده بی قرارند. مغازه های آجیل و میوه فروشی جنب و جوشی خاص دارد. هندوانه و انار است که روی دست می برند و سینی های مملو از هدایا که بنا به سنت کهن «شب چله ای» برای نوerosان فرستاده می شود.

یلدا همواره در ایران پاسداشته شده است. با این که امروزه تعدادی از مولفه های ویژه این رسم کهن چون گرد کرسی نشستن و شاهنامه خواندن رو به فراموشی گذارده اما هنوز هر ایرانی می کوشد بارقه های اصلی این آیین را حفظ کند. امشب شب یلدا است و «حافظ» میهمان تمام خانه های ایرانی. شان نزول یلدا دی ماه، در ایران کهن، چهار جشن، در بر داشت. نخستین روز دی ماه و روزهای هشتم، پانزدهم و بیست و سوم، سه روزی که نام ماه و نام روز یکی بود.

بنابر گاه شماری کهن هر يك از سی روز ماه، نامی ویژه دارد، که نام فرشتگان است. نام دوازده ماه سال نیز در میان آنهاست. در هر ماه روزی را که نام روز با نام ماه یکی باشد، جشن می گیرند، و در این سی روز ماه، سه روز آن «دی» نام دارد و هر سه روز را در گذشته جشن می گرفتند. امروز از این چهار جشن تنها شب نخستین روز دی ماه، یا شب یلدا را جشن می گیرند، یعنی آخرین شب پاییز، نخستین شب زمستان، پایان قوس، آغاز جدی و درازترین شب سال.

واژه یلدا سریانی و به معنی ولادت است. ولادت خورشید (مهر، میترا) و رومیان آن را «ناتالیس انویکتوس» یعنی روز «تولد مهر شکست ناپذیر» نامند. زایش خورشید و آغاز دی را، آیین ها و فرهنگ های بسیاری از سرزمین های کهن آغاز سال قرار دادند، به شگون روزی که خورشید از چنگ شب های اهریمنی نجات می یافت و روزی مقدس برای مهرپرستان بود. در لغت نامه دهخدا درباره این سنت کهن چنین آمده است: «یلدا لغت سریانی است به معنی میلاد عربی» و چون شب یلدا را با میلاد مسیح تطبیق می کرده اند، از این رو، بدین نام نامیده اند. باید توجه داشت که جشن میلاد مسیح که در 25 دسامبر تثبیت شده، طبق تحقیق، در اصل جشن ظهور میترا بوده که مسیحیان در قرن چهارم میلادی آن را روز تولد عیسی قرار دادند.

یلدا اول زمستان و شب آخر پاییز است که درازترین شب های سال است، و در آن شب، یا نزدیک بدان، آفتاب به برج جدی تحویل می کند و قدما آن را سخت شوم و نامبارک می انگاشتند. در بیشتر نقاط ایران در این شب مراسمی انجام می شود، شاعران زلف یار و همچنین روز هجران را از حیث سیاهی و درازی بدان تشبیه کنند و از شعرهای برخی از شاعران مانند سنائی، معزی، خاقانی و سیف اسفرنکی، رابطه بین مسیح و یلدا ادراک می شود. یلدا برابر با شب اول جدی و شب هفتم دی ماه جلالی و شب بیست و یکم دسامبر فرانسوی است. آیین و جشن شب یلدا یا شب چله بزرگ تا به امروز در تمامی سرزمین کهنسال ایران و در بین همه قشرها و خانوارها برگزار می شود. یلدا را همچنین می توان جشن و گردهمایی خانوادگی دانست. در شب یلدا خویشاوندان نزدیک در خانه بزرگ خانواده گرد می آیند.

به بیانی دیگر، در سرمای آغازین زمستان، دور کرسی نشستن و تا نیمه شب میوه و آجیل و غذا خوردن و به فال حافظ گوش کردن از ویژگی های شب یلدا است. برگزاری مراسم یلدا، اگر بتوان نام جشن بر آن نهاد، آیینی خانوادگی است و گردهمایی ها به خویشاوندان و دوستان نزدیک محدود می شود. در کتاب ها و سندهای تاریخی به برگزاری مراسم شب یلدا اشاره ای نشده است. ابوریحان بیرونی از جشن روز اول دی ماه که آن را خرم روز نامند، در دستگاه حکومتی و پادشاهی یاد می کند. نامی از شب یلدا در میان نیست که می توان دلیل آن را خانوادگی و همگانی و غیر رسمی بودن جشن یلدا دانست. خوراکی های یلدا انار در همه جشن ها و آیین ها، در جامعه های ابتدایی یا متمدن، خوردن و آشامیدن بخشی از مشغولیت ها و سرگرمی های جمع را تشکیل می دهد.

برای شب یلدا، خوراك ویژه ای نمی شناسیم و تهیه شام بستگی به وضع اقتصادی و روند تغذیه خانواده دارد. خوردنی های ویژه شب یلدا، میوه های فصل تابستان چون، خربزه، هندوانه، انگور، انار، سیب، خیار، به و مانند آن است. میوه هایی که می بایستی در این شب تمامی آنها (به جز سیب و به) خورده شود و چیزی برای فردا، یعنی فردای زمستان باقی نماند. میوه هایی را که شب یلدا بر آن می گذشت، نمی خوردند. آجیل و شب چره، که شامل دانه هایی چون گندم و نخود برشته، تخمه هندوانه و کدو، بادام، پسته، فندق، کشمش، انجیر و توت خشك است، در بسیاری از شب نشینی ها، مهمانی ها و گردش ها فراموش نمی شد. ولی در شب یلدا می بایست و می باید بر سر سفره باشد.

فال حافظ و شاهنامه خوانی یکی دیگر از رسم های شب یلدا، «فال حافظ گرفتن» است اگر رسم ها و آیین های دیگر یلدا را میراثی از فرهنگ چند هزار ساله بدانیم ولی فال حافظ گرفتن در شب یلدا و نیز در «تیرماه سیزه شو» (جشن تیرگان در مازندران) _ در سده های اخیر به رسم های شب یلدا افزوده شده است. شاهنامه خوانی و قصه گویی پدر بزرگ و مادر بزرگ دور کرسی برای کوچکترها نیز از آیین های یلدا است که خاطرات شیرینی برای بزرگسالی آنها فراهم می آورد. جعفر شهری در «طهران قدیم» می نویسد: «زمستان دو چله به اسم چله بزرگه و چله کوچکه داشت که چله بزرگه از اول دی تا دهم بهمن بود»

که زمین نفس دزده کشیده، تك (حدت) سرما می شکست و از آن به بعد، تا آخر بهمن که چله كوچك بوده می گفتند کاری که چله بزرگه نکرده چله كوچكه می کند و چله كوچكه گفته اگر پشتم به بهار نبود بچه را در قنداق خشك می کردم و تقریباً به همین صورت هم بود و هرگز سرمای چله بزرگه به پای سرمای چله كوچكه نمی رسید و با تمام شدن چله كوچكه هم بود که فقرا می گفتند زمستان تمام شد و روسیاهی به ذغال ماند و غم سرما و عدم استطاعت تهیه خاکه ذغال را فراموش می کردند که پشتش به بهار می باشد.

و شب اول چله بزرگه یا شب یلدا که «بلندترین شب سال» بود هر دسته از خویش و اقارب و همسایه شب نشینی گرفته در آن بساط سور و سات از آجیل و شیرینی و میوه و مخصوصاً هندوانه و انار و خربزه فراهم کرده، دور هم جمع شده به خوشگذرانی و شب زنده داری و گرفتن فال حافظ می پرداختند، و در این شب بود که می گفتند با خوردنی های سفره شب یلدا، مثل خوراکی های پای سفره هفت سین طبیعت گرم را می توانند سرد و طبیعت سرد خود را گرم بکنند.

به این صورت که اگر از گرمی مزاج رنج می برند هندوانه و انار و اگر از سردی ناراحت می شوند توت و کشمش و خرما و مثل آن بخورند و تا سحر آن که گفت و شنید و بگو و بخند می کردند. بگو و بخند و دور هم جمع شدنی که مربوط به شب یلدا و مثل آن نبوده، از هر فرصت و بهانه برای به وجود آوردن آن استفاده می کردند. بعد از آن اهن و بهمن و پس از آن سرما پیر زن بود که سه دهه اسفند را در بر می گرفت. اهن و بهمن که دو برادر زمستان بودند و می گفتند «اهن و بهمن، عهده همه با من» یعنی هر کاری که زمستان و چله های آن نکرده اند ما کرده و تلافی همه را ما در می آوریم، و سرما پیر زن هم آن بود که می گفتند در زمان حضرت رسول (ص) پیر زنی شتری داشت که مست شده بود و نزد حضرت شکایت می برد که زمستان تمام شد و شتر من مست، یعنی فهل گیر یا فهل ده نشده است و حضرت دعا فرموده ده روز به زمستان اضافه شده سرمای آن برگشت می کند، و سرمای دیگری هم به مدت ده روز از اول نوروز تا دهم آن بود که آن را هم سرما گل سرخ می گفتند.

آیین های مخصوصی قوم های ایرانی در یلدا به دلیل پهناوری ایران و رواج خرده فرهنگ های گونه گون در این گستره پهناور گاهی به آدابی بر می خوریم که فقط ویژه يك منطقه خاصند. مثلاً در گیلان «آوگونوس» میوه ای است که حتماً در شب چله مصرف می شود و روش تهیه آن هم به این شرح است که در فصل پاییز ازگیل خام (چند روز مانده به ریختن و رسیدن کامل) را در خمره می ریزند، خمره را پر از آب می کنند و کمی نمک هم به آن می افزایند و در خم را می بندند و در گوشه ای خارج از هوای گرم اطاق می گذارند. ازگیل سفت و خام، پس از مدتی، پخته و آبدار و خوشمزه می شود.

آوگونوس ازگیل در اغلب خانه های گیلان تا بهار آینده پیدا می شود و هر وقت هوس کنند ازگیل تر و تازه و رسیده و خوشمزه را از خم بیرون می آورند و آن را با گلپر و نمک در سینه کش آفتاب می خورند. در تبریز نیز در موسم یلدا «عاشیق ها» می نوازند. عاشیق ها خنیاگران محلی هستند که اشعار و موسیقی آنها برگرفته از موسیقی مردمی است، آنها در حین اجرای برنامه، داستان می خوانند، فی البداهه شعر می سرایند و ساز می زنند. قصه هایی که عاشیق ها در شب یلدا می گویند ریشه در افسانه های کهن ایرانی دارد. قصه های قهرمانی مثل «کوراوغلو» و قصه های مهر و محبت شبیه «قربانی و پری» از قصه های مشهور عاشیق هاست.

در لرستان مردم در شب چله «گندم شیر» می خورند که گندمی است که در شیر می خیسانند و زردچوبه و نمک را با آن مخلوط می کنند سپس آن را روی ساج برشته می کنند و همراه خلال بادام، گردو، کشمش، سیاه دانه و کنجد مخلوط می کنند و می خورند. یکی دیگر از رسوم زیبای لرها به این شکل بوده که پسران كوچك و نوجوان، شب یلدا بر پشت بام خانه ها می رفتند و کیسه ای را به همراه طنابی از سوراخ دودکش خانه ها به داخل خانه آویزان می کرده اند و شعری محلی می خواندند با این مضمون که صاحب خانه، انشالله خیر به خانه ات ببارد و کدخدای خانه ات نمیرد چیزی بده این پسر كوچك بیاورد.

صاحبخانه از تنقلاتی که برای شب چله تدارک دیده بود، داخل کیسه می گذاشت و گاهی پیش آمده که صاحبخانه برای مزاح، دختر خردسال كوچكش را در کیسه گذاشته و آن پسر کیسه را کشیده بالا و این آشنایی در خیلی از موارد باعث ازدواج در بزرگسالی می شده است. از این گونه آیین های خاص در برگزاری یلدا فراوان می توان شمرد، ایران کشوری با فرهنگی غنی است که مردمانش بنا به ذوق و سلیقه و طبیعت منطقه ای که در آن زیست می کنند هر يك برای برگزاری سنت های کهن آداب خاص خود را دارند.